

*Сало В. А.,
старший викладач кафедри правознавства
Полтавського університету економіки і торгівлі*

ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Анотація. Класична риторична традиція сприяла навичкам пошуку аргументів, їх організації та презентації. Це простежується у творчій спадщині великих давньогрецьких ораторів – Аристотеля, Сократа, Демосфена, софістів. Використання в судових промовах риторичних прийомів поширилося до Стародавнього Риму і відобразилося в діяльності Цицерона, Квінтіліана, Цезаря, Аффа, Плінія Молодшого, Ювенала, Калідія, Руфа та інших. У статті йдеться про необхідність використання практичною юриспруденцією раціонально побудованої аргументації, основна модель якої склалася саме в добу античності.

Ключові слова: юридична аргументація, аргумент, судова риторика, ораторське мистецтво, Стародавній Рим.

Постановка проблеми. У сучасному світі теорія аргументації стала важливим інструментом для вирішення різноманітних завдань, що виникають у ході соціальної комунікації. Юридична аргументація активно досліджується, адже існує нагальна потреба в налагодженні діалогу між різними групами.

У ході наукових дискусій із приводу того, чим є юридична аргументація для юридичної науки, обґрунтовується думка, що юридична аргументація – це процес і результат підбору аргументів, що здійснюється в юридичному контексті (П. Рабінович [1], Е. Фетеріс [2], О. Юркевич [3]). Вважається, що юридичною аргументацією є діяльність із наведення правових доводів з використанням численних риторичних прийомів, що може породити правовий результат (К. Каргін) [4]. Вченими стверджується, що аргументація – правова категорія, що дозволяє відобразити державні правові приписи, які спрямовані на недопущення чи вирішення суспільних конфліктів [5]. Аргументація розглядається, з одного боку, як методологічний підхід у теорії та філософії права, а з іншого – як один з основних методів в юридичній практиці, що виступає способом раціонального обґрунтування [6, с. 9].

Тема нашого дослідження є не лише теоретично значущою, вона є затребуваною для практичної юриспруденції. Сьогодні судові рішення оформляються за «шаблоном», у них присутні сталі вирази, мовні звороти, кальки, що пояснюються багаторічною практикою ведення судочинства в Україні російською мовою [7, с. 28]. Сотні топосів римського права використовуються як в юридичній практиці, так і для теоретичних цілей (особливо щодо теорії аргументації) [8, с. 7].

Юриспруденція бере на озброєння нові критерії тлумачення, в тому числі під впливом методів, ввезених у Рим із грецьких риторичних шкіл. Для розвинутої римської правової системи справедливість є вищою метою права. Тому Цельс, великий юрист періоду класики, мав підстави визначити право як «*ars boni et aequi*» («наука про добре і справедливе») [9, с. 19].

У ході історичного розвитку теорія аргументації почала «слухати» юридичній науці, застосовувалася переважно юристами.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники, зокрема Д. Сковронський, І. Пантелєєва, Р. Кацавець та інші вчені часто звертаються до практики юридичної аргументації в стародавньоримських судах. Їхні дослідження базуються на першоджерелах, збережених творах античності, які яскраво демонструють можливості застосування красномовства в юридичній практиці.

Із середини ХХ ст. на філософських, філологічних та юридичних факультетах провідних західних університетів обов'язково вивчаються курси, присвячені аргументації, мистецтву витійства. В одному з найдавніших шотландських університетів у Глазго на старших курсах бакалаврату викладається «Риторика в Стародавньому Римі»; оксфордські програми передбачають вивчення досвіду римських ораторів у мистецтві аргументації тощо. Останнім часом до практики впровадження в освітній процес курсів з ораторської майстерності вдаються українські заклади вищої освіти.

Мета статті – дослідження практики судової аргументації в Стародавньому Римі на підставі аналізу промов та творів Цицерона, Квінтіліана, Цезаря, Аффа, Плінія Молодшого, Ювенала, Калідія, Руфа.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доба античності вимагала від суспільства красномовства, яке знаходило практичне застосування в різних сферах: законодавстві, судах, політиці, владі. Як відомо, в добу античності значна частина часу в ході судового засідання відводилася саме на виголошення та аргументування фактів на захист або для обвинувачення певної особи чи групи осіб.

Римській ментальності не притаманний культ гарного слова, звукової гармонії, насолоди пишномовністю. Прагматичні та помірковані стародавні римляни спиралися у власних промовах лише на сумлінно дібрані та згруповані факти. Про це свідчить відомий афоризм Катона Старшого: «Тримайся суті справи – слова знайдуться» [10, с. 22].

Однак політична система Риму потребувала застосування витійства на практиці – в сенатських дебатах, судових промовах. Особливістю Стародавнього Риму, порівняно з Давньою Грецією, де риторика була частиною повсякденного життя, є те, що там красномовство було сферою законодавства, політики, влади – консулів і сенаторів.

Саме тому сучасників досі захоплюють промови політичних діячів і правників Стародавнього Риму: Марка Туллія Цицерона, Марка Фабія Квінтіліана, Гая Юлія Цезаря, Гнея Доміція Аффа, Плінія Молодшого, Децима Юнія Ювенала, Марка Калідія, Сервія Сульпіція Руфа та інших. Більшість дослідників відзначає, що правозахисні промови досягли піку ораторської майстерності в період республіки (510–509 – 30–27 рр. до н. е.). Юристи Стародавнього Риму були добре обізнані в аргументації, вміли маніпулювати текстом, переконуючи суд у необхідності прочитання закону – залежно від потреб клієнтів.

Промови ораторів у судах захоплювали та дивували. Вищим ступенем виховання ораторів у часи античності було виголошення промов. Задля підсилення ефекту власних промов судові оратори Стародавнього Риму нерідко зверталися до релігійних норм (*fas*), звичаїв та моральних устоїв, однак частіше – до власне правових норм (*jus*), спиралися на аргументи, які вони знаходили в законах.

Відзначимо, що судовий процес відрізнявся певними особливостями кожного етапу державності Стародавнього Риму. Утвердження формулярного процесу в Стародавньому Римі надало можливість юридичній аргументації стати важливою царинною застосування ідей, розвинених у теорії аргументації.

Теоретиком красномовства, риторичним ідеалом у Стародавньому Римі був Марк Туллій Цицерон. «Поетами народжуються, ораторами стають», – найвідоміший вислів Цицерона закликав його сучасників розвивати мислення, комунікативні вміння, увагу, пам'ять, творчі вміння. Крізь століття ця теза є актуальною і сьогодні.

Визначаючи та аналізуючи аргументаційні стратегії, які Цицерон використав для розробки своїх аргументів проти Катіліни, можемо з'ясувати, що текст його промови побудований для широкої аудиторії. Як відомо, під час розкриття змови Катіліни у Цицерона не було вагомих доказів, щоб затримати змовників. Однак після наділення Цицерона надзвичайними повноваженнями в 63 році до н.е. консул зміг аргументувати необхідність покарання Катіліни та інших учасників державного перевороту.

Цицерон наводить аргументи, які ставлять державний лад та життя перших осіб держави (консулів, сенаторів, громадян) під загрозу: «Чи будемо ми, консули, терпіти Катіліну, що пристрасно прагне різаниною і підпалами весь світ перетворити на пустелю?» [11].

Автор звертається до самого Катіліни: «... тепер ти вже відкрито хочеш завдати удару державі в цілому; вже і храми безсмертних богів, міські будинки, всіх громадян, всю Італію прирікаєш ти на знищення і загибель. Тому, як тільки я все ще не наважуюся зробити те, що є моїм першим обов'язком, і на що мені право надане імперією і заповітами наших предків, я вдамся до кари м'якшої, але більш корисної для загального порятунку» [11]. 15 листопада того ж року Катіліна був оголошений ворогом держави. Змовнику Цицерон кваліфікував найганебніше покарання – вигнання за межі Риму.

Це широко відомий, однак далеко не єдиний приклад того, наскільки ефективними були обвинувальні судові промови в Стародавньому Римі. Однак хотілося б також обґрунтувати значущість юридичної аргументації в законотворчості, адже вона невіддільно пов'язана із судовим процесом.

Обов'язковою умовою прийнятності юридичного обґрунтування є те, що доводи, на яких ці обґрунтування будуються, повинні відновлюватися в логічно правильну аргументацію. Крім того, доводи, які наводяться в обґрунтування ухваленого рішення, повинні бути прийнятними з погляду юридичних вимог. Рішення як висновок випливає з юридичної норми та обставин справи як засновків тільки за умови логічно правильної аргументації [6, с. 13].

Скажімо, Цицерон зосереджував увагу на важливості розумного і зрозумілого написання законів, інакше вони могли стати перепоною для правосуддя. Від співрозмовника він вимагав: «... але ти визнаєш, що правником можна бути і без того красномовства, яке ми досліджуємо, і що таких правників було

дуже багато; а що можна бути оратором без вивчення права, це ти заперечуєш. Стало бути, сам по собі правник – це для тебе лише якийсь допитливий і хитрий ляльковод, оголошувач скарг, вчений і буквоїд; і тільки тому, що оратору в судових справах часто буває потрібно спиратися на право, ти приставив правознавство до красномовства, як підсобну дівчину» [12].

Ідеал оратора Квінтіліаном вбачався в моральних якостях людини – мудрості, доброті, чесності, справедливості. Також для оратора дуже важливе самовдосконалення – вміння тренувати пам'ять і вимову. Існують інші природні обдарування, як-то: голос, будова тіла, здоров'я, красива зовнішність. Однак фактори, які можуть впливати на результат судової промови, без майстерного наставника, без старанності до навчання, без безперервних вправ у читанні, письмі та усному поясненні думок самі по собі приносять мало користі [13].

Свою працю «12 книг риторичних настанов» Квінтіліан побудував за зразком цицеронівських текстів. Автор дає відповіді на три питання: чи існує річ, що вона за річ, яка вона? Для правильної побудови аргументації оратор має дотримуватися встановленого порядку частин промови, серед яких вступ, оповідь, доводи або докази, спростування, висновок. Залежно від обставин оратор має їх правильно розташувати, зробивши головний акцент на підготовці доказів. Оратор, як зазначає Квінтіліан, з їх допомогою має здобути прихильність суддів. Бо не оглянувши всіх частин, сутності всієї справи, не можна дізнатися, в який настрій привести їх для нашої користі: щоб були вони суворі або лагідні, палкі або холоднокровні, невблаганні або милостиві [13, с. 226]. Всі ці обставини, на думку Квінтіліана, в сукупності могли дати неперевершений ефект від промови в суді.

Звісно, на рівень майстерності оратора впливали події в державі. Так, історія засвідчує, що в період втрати державності, як у Давній Греції, так і в Римі, знизився рівень якості судових промов. У правовій сфері закони настільки ускладнилися, стали заплутаними, що було майже неможливо поєднувати юридичні знання з блискучою судовою промовою [14, с. 93]. Саме тому в IV ст. відбувся «похорон» ораторського мистецтва.

З початку III ст. екстраординарний процес повністю заміщує формулярний [15], потреба в якісних судових промовах зникає. В період розпаду Римської імперії характерною ознакою зниження рівня, а згодом і повного занепаду судових промов, стала відмова від аргументації та раціонального пояснення дійсності. Натомість римські оратори застосовували виключно звернення до почуттів, настроїв та страхів публіки, ігноруючи реальні аргументи. При цьому вони самі писали про занепад судового красномовства, коли аргументація перестала бути «принадою» промови, а провідну роль відігравали емоції та мовленнєва забарвленість усного тексту. Зрештою, така тенденція призвела до втрати головних ознак успішного судового промовця – вершення правосуддя та задоволеності публіки.

Висновки. Отже, юридична аргументація сьогодні постає як неупереджений процес логічного і мовного доведення тієї чи іншої думки з використанням характерних елементів – тези, аргументу, форми, і яка має на меті досягнення правового результату [16, с. 35].

Про важливість підготовки промови для судового засідання йшлося в працях античних авторів. Окрім гарного знання матеріалу, потрібно також вміти його вдало представити публіці, заздалегідь продумати стратегію публічного виступу. Фактаж

та аргументація виступають головними інструментами оратора в судовій промові.

Римські юристи зазначали також про необхідність використання елементів юридичної аргументації в процесі законотворчості: закон має бути зрозумілим, доступним, логічно вибудованим.

У Стародавньому Римі логіка, теорія красномовства і юриспруденція розвивалися в тісному взаємозв'язку, адже їхньою метою було застосування норм побудови силогізмів у створенні переконливих міркувань у процесі діалогу. З падінням республіки в Римі потреба в публічних дискусіях помітно впала [6, с. 12]. Теорія аргументації звелася до логічної теорії доведення, для якої поняття переконання та володіння аудиторією стали сторонніми.

Література:

1. Рабінович П. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 2. С. 8–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2016_2_3
2. Feteris E. Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on Justification of Judicial Decisions. Argumentation Library. Vol. 1. Dordrecht: Springer, 1999. 225 p.
3. Юридична аргументація: Логічні дослідження. Колективна монографія / за заг. ред. проф. О.М. Юркевича. Х., 2012. 211 с.
4. Каргин К. Понятие и элементы юридической аргументации: монография. Н. Новгород, Нижегород. прав. акад., 2011. 68 с.
5. Кузнецов О. Правовая аргументация: понятие, сущностная характеристика, значение. Юридическая наука и практика: вестник Нижегородской академии МВД России. Н. Новгород, 2013. № 23. С. 15–21.
6. Щербина О.Ю. До питання про аргументацію як метод юридичного міркування. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія. 2013. Вип. 40 (1). С. 243–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40%281%29_26
7. Сковронська І.Ю. Риторична майстерність учасників судового процесу. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. Випуск 1. С. 27–29. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/8.pdf
8. Stelmach J., Brozek B. Methods of Legal Reasoning. Law and Philosophy Library. Vol. 78. Published by Springer, The Netherland, 2006. 236 p.
9. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: учебник. М., 2002. 400 с.
10. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: навч. посіб. К., 2003. 311 С.
11. Марк Туллий Цицерон. Речи: в двух томах; издание подготовили В.О. Горенштейн, М.Е. Грабарь-Пассек. Издательство Академии Наук СССР. М., 1962. Том I (81–63 гг. до н. э.). Первая речь против Луция Сергия Катилины. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/htm?a=1267350009>
12. Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве; под редакцией М.Л. Гаспарова. М, Издательство «Наука», 1972. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/htm?a=1423777001#55>
13. Марк Фабий Квинтилиан. Двенадцать книг риторических наставлений. СПб.: Типография Императорской Российской Академии, 1834. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/htm?a=1295586995>
14. Пантелеева І. Декламаційне красномовство – чисте мистецтво через удаване та неймовірне. Схід. 2010. № 1 (101). С. 92–95. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/22004>
15. Дождев Д.В. Римское частное право: учебн. для юрид. вуз. и фак.; под. общ. ред. В. Нерсесянца. М., Издательская группа Норма-Инфра. 1999. 784 с.
16. Сало В.А. Юридична аргументація та її структурні елементи. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Юридичні науки: зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2017. Випуск 4. Том 1. С. 33–37. URL: http://www.lj.kherson.ua/2017/pravo04/part_1/9.pdf

Сало В. А. Юридическая аргументация в судебной практике Древнего Рима

Аннотация. Классическая риторическая традиция способствовала навыкам поиска аргументов, их организации и презентации. Это прослеживается в творческом наследии великих древнегреческих ораторов – Аристотеля, Сократа, Демосфена, софистов. Использование в судебных речах риторических приемов распространилось в Древний Рим и отразилось в деятельности Цицерона, Квинтилиана, Цезаря, Афры, Плиния Младшего, Ювенала, Калидия, Руфа и других. В статье говорится о необходимости использования практической юриспруденцией рационально построенной аргументации, основная модель которой сложилась именно в эру античности.

Ключевые слова: юридическая аргументация, аргумент, судебная риторика, ораторское искусство, Древний Рим.

Salo V. Legal argumentation in judicial practice of Ancient Rome

Summary. The classic rhetorical tradition has contributed to the ability to find arguments, their organization and presentation. This is traced in the creative heritage of the great ancient Greek speakers - Aristotle, Socrates, Demosthenes, sophists. The use of rhetorical speeches spread to Ancient Rome and was reflected in the work of Cicero, Quintilian, Caesar, Afr, Pliny the Younger, Juvenal, Calidius, Rufus, and others. The article deals with the necessity of using the practical jurisprudence of rationally constructed argumentation, the main model of which developed precisely in the age of antiquity.

Key words: legal argumentation, argument, judicial rhetoric, oratory, Ancient Rome.